

tarih VE toplum

aylık ansiklopedik dergi

9 771019 468006

İLETİŞİM YAYINLARI
KDV DAHİL 5.000.000.- TL

HAZİRAN 2003
CİLT 39 • SAYI:

234

ISSN 1019-4681
212163 - 2003/06

27 March

Dear Miss Bellings,

Before I really begin

the letter I must tell you that

HALİDE EDİB'İN

BİLİNMEYEN

MEKTUPLARI

your letter of 27
feb. I received yesterday morning

it was sent to the "Ofis" (a

club) with the letters

which were the real

present that the

TEHCİR EDİLMİŞ RUMLARIN İADESİ

BAHA TEVFİK'İN HAYATI

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA İNTİHAR VAK'ALARI

Baha Tevfik'in Hayatı, Yazarlığı, Mizacı ve Felsefeciliği

Muhalif, Asî ve Sıra Dışı-I

SELÇUK ÇIKLA

Arûs-ı Medeniyet (Medeniyet Gelini);¹ tarih boyunca farklı milletlerin elinde bulunmuş, güzelliği ve cazibesıyla herkesi daima kendisine çekmiş, fakat kim kendisine son derece büyük bir çabayla sahip çıkmışsa ancak ona "yâr" olmuştur.

Bugün Medeniyet Gelini'ne tekrar sahip olabilmek için, varlığından habersiz kaldığımız kültür değerlerimizle günümüz tekniğini kullanarak yeni bir oluşum meydana getirmek gerekmektedir. Tarih, edebiyat, kültür, siyaset, toplum, ekonomi, din ve dil sahalarında yapılacak derin ve ciddi (biraz da aykırı) araştırmalar yerleşik hükümleri sarsacak ve her türlü tıkanmanın önünü açacak sonuçlara ulaşmayı sağlayabilir. Bu tür araştırmalar sırasında bilinmesi ve uyulması gereken iki önemli husus vardır: 1. Yükselmenin temelinde var olanla yetinmemeye fikrinin yattığı. 2. Mehmet Kaplan'ın "Bizde hemen hemen her mevzu üzerinde orijinal olmak mümkün. Materyalle Avrupalı metodu birleştirmek kafi."² sözünün uygu-

Baha Tevfik.

lanması durumunda başarının kaçınılmaz oluşu.

Bu düşüncelerle, bu yazımızda hayatı boyunca var olanla yetinmemeyi ve orijinalliyi/aykırılığı ilke edinmiş bir simayı tanıtacak ve onun yoğun faaliyetlerini inceleyeceğiz.

Baha Tevfik Etrafında**

Türk basın-yayın hayatında genç yaşta ölen, ancak hayatının sadece 3-5 veya 6-7 senelik son devrelerinde,

tabiri caizse, arı gibi faal olan ender kişilerden birisidir Baha Tevfik. Eski Yunan'dan beri hür fikirlerin ve kalkınmacı görüşlerin en çok rağbet gördüğü devirlerin özgürlük ortamları olduğunun farkında olarak II. Meşrutiyet'in ilânının hemen ardından hızlanan basın yayın faaliyetiyle Baha Tevfik, 6-7 sene gibi kısa bir devrede onlarca gazete-dergi çıkarmış, onlarcasının çıkmasına yardımcı olmuş, birçoklarına yazılarıyla katkıda bulunmuş, kurmuş olduğu kütüphane (yayınevinde) dört yılda 12 adet kitap yayımlamış, basılan ve basılmayan, telif ve tercüme, tek başına veya ortak 17 kitap yazmış, hikâye, makale, tenkit gibi değişik türlerde ve alanlarda edebî ve felsefi yüzlerce yazı kaleme almış ateşli bir materyalist, gözü pek bir tenkitçi, yılmak nedir bilmez bir mücadelecidir.

"Baha Tevfik, özellikle II. Meşrutiyet döneminde Türkiye çapında ün kazanmış İzmirli bir yazar ve felsefecidir. Kısa hayatına rağmen birçok kimseyi etkileyen eser ve fikirleriyle o, Tanzimat devrinde yetişmiş Beşir Fuat'tan sonra Meşrutiyet'in en dikkat çekici materyalist ve pozitivist fikir adamlarındandır. Felsefeciliğinin

* Ondokuz Mayıs Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Arş. Gör.

yanı sıra ayrıca dikkate değer bir dilci ve edebiyatçı tarafı da vardır."³

Baha Tevfik'i özlü şekilde tanıtan bu "alıntı" aynı zamanda onun en bariz vasıflarını da gözler önüne sermektedir: Yazar, felsefeci bir yazar, çok eser vermiş ve fikirleriyle birçok kişiyi etkilemiş birisi, materyalist ve pozitivist, ayrıca dilci ve edebiyatçı. Baha Tevfik sadece felsefe üzerine yazmamış; mensur şiir, hikâye, tenkit, siyasî makaleler ve mizahî yazılar kaleme aldığı gibi, felsefî ve edebî çeviriler de yapmıştır. O, ömrünün son 6-7 yılı içinde yüzlerce yazısı, onlarca telif ve tercüme kitabı ile velûd (üretken) bir yazar olmuş, edebiyatımızın önemli isimleriyle arkadaşlık yapmış ve onları çeşitli yönlerden etkilemiş, o dönemin hayatında yer alan bütün dinî kayıtları kırmak için çok çaba sarfetmiş, eserlerinde dil olarak ilk zamanlar sade dile, Genç Kalemler hareketiyle birlikte de Yeni Lisan'a göre davranmış, edebiyatçılığı ise sadece mensur şiir ve hikâye ile sınırlı kalmamış, birçok "sıra dışı" edebî görüşlerini de edebî tenkit yazılarında dillendirmiş "sıra dışı" bir kişiliktir.

Onun hayatını, mizacını, düşünce dünyasını, edebiyat çevrelerine tesirini ve sıra dışı edebî görüşlerini ortaya koymak için bu temel özelliklerini tek tek ele almak gerekmektedir:

Baha Tevfik'in Hayatı

Baha Tevfik'in doğum yılı, incelediğimiz birçok eserde çoğunlukla 1881, bazen de 1882 olarak verilmektedir, ancak bu tarih onun yakın mesai ve fikir arkadaşı Dr. Subhi Ethem'in verdiği tarihle (1 Nisan 1300/13 Nisan 1884)⁴ uyuşmamaktadır. Bu eserlerdeki kaynakları belirtilmeyen 1881 ve 1882 tarihlerinden farklı olarak, Abdullah Uçman'ın verdiği 1884 tarihinin⁵ asıl kaynağının da (Uçman'ın kullandığı bibliyografyaya bakarak) Mehmet Ö. Alkan'ın bir makalesi⁶ aracılığıyla yine Suphi Ethem'in ver-

(Üstte) Baha Tevfik'in çıkardığı Felsefe Mecmuası. (Sağda) Felsefe-i Ferd kitabının kapağı.

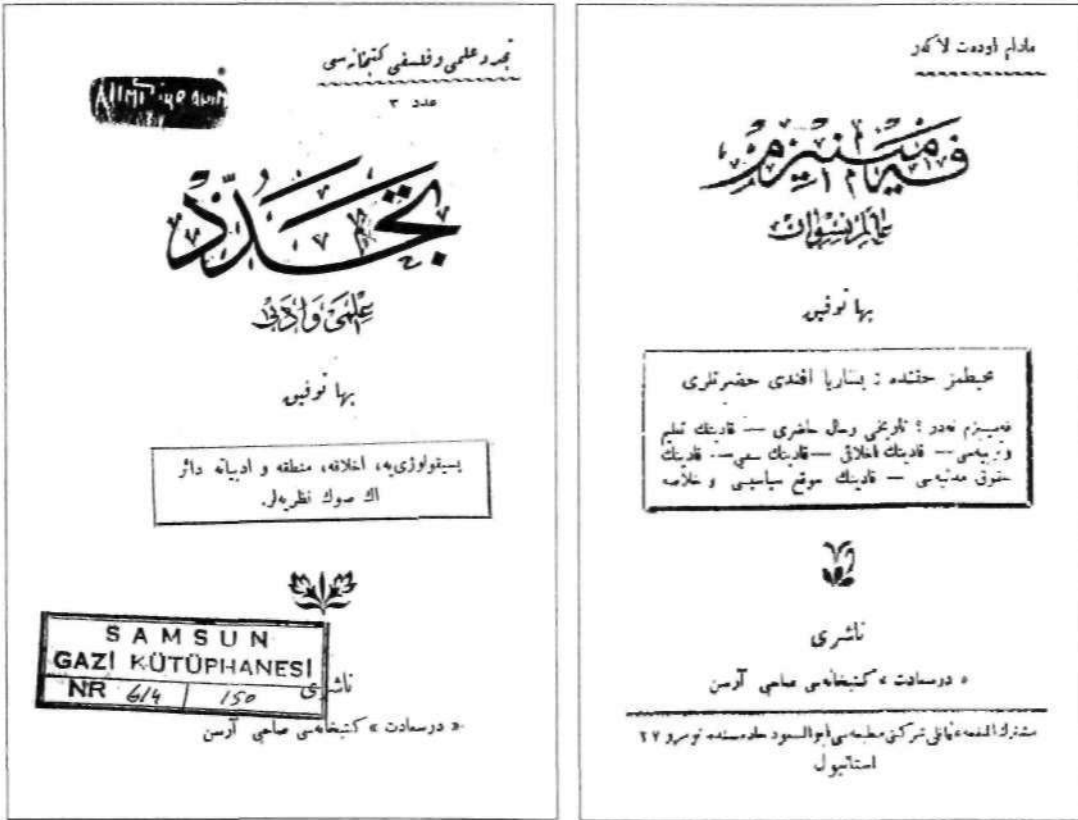
diği tarih olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Suphi Ethem'in, Baha Tevfik'in doğum tarihi hakkında verdiği tarihle ilgili olarak Rıza Bağcı'ya ait olan şu ifadeler de dikkate değerdir: "Bizce Baha Tevfik'in doğum tarihi hakkında en güvenilir bilgi budur. Çünkü Suphi Ethem, Baha Tevfik'in 'his, fikir, itikat ortağı', onun en iyi arkadaşıdır. Ayrıca Suphi Ethem, Baha Tevfik hakkında, onun ölümünden dokuz gün sonra bu yazıyı yazarken, İstanbul'da bulunan yakınlarıyla görüştüğü ve doğumu konusunda kesin bilgiyi onlardan aldığı kuvvetle muhtemeldir. Aksi halde doğum tarihi hakkında güne kadar varan bu açıklamayı yapamazdı."⁷

Baha Tevfik'in babası, İzmir'deyken bir süre gümrük memurluğu yapmış, 31 Mart Vakası (13 Nisan 1909) ve II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi (27 Nisan 1909) olaylarından hemen sonra ailece İstanbul'a yerleşip burada bir kitap ve kırtasiye dükkânı açmış olan Mehmed Tevfik Efendi'dir.⁸ Baha Tevfik ilköğrenimini İzmir Namazgâh Mektebi'nde, orta öğrenimini İzmir

Rüştiyesi ile İzmir Mülkî İdadâsi'nde, yüksek öğrenimini de İstanbul'da Mekteb-i Mülkiye'de (1907) tamamlamış,⁹ hiç evlenmemiş, hayatı boyunca annesi, babası ve iki kardeşini geçindirmek zorunluluğu/sorumluluğu ile yaşamıştır.¹⁰

Baha Tevfik'in sadece birkaç kaynakta 1916 olarak verilmiş olan ölüm tarihi doğru değildir.¹¹ Yazının ölüm tarihi günüyle birlikte tam olarak şöyledir: 6 Mayıs 1330/19 Mayıs 1914.¹² Ölüm sebebi karaciğerinde görülen bir rahatsızlık olarak bilinmektedir.¹³

(Üstte) *Teceddüd-i İlmî ve Felsefî Kütübhânesi'nin kitaplarından bir örnek.*
(Sağda) *Feminizm-Âlem-i Nisvan* adlı çevirisi.

Yazarlığı

Baha Tevfik'in yazarlığını, genel olarak basın-yayın hayatı bağlamında ele almak mümkündür. Onun 1904'te, yirmi yaşındayken başlayıp ölüm tarihi olan 1914'e, otuz yaşına kadar on yıl süren yoğun, ateşli, velûd, kırılğan ama pes etmeyen basın-yayın hayatının potası içinde, çıkarılmış veya yazılmış onlarca gazete, dergi, telif ve tercüme çok sayıda hikâye, makale ve kitap yer almıştır.

Baha Tevfik'in yazı hayatı İzmir'de idadî yıllarında başlar. Daha idadînin ilk senesi Muallim Naci'nin şiirlerinin verdiği hevesle edebiyata merak salar, hatta bu sebeple derslerini de ihmal eder ve sınıfta kalır.¹⁴ Baha Tevfik'in şiir hevesinden sonra, ciddi olarak ilk eserlerini vermesi ve basın-yayın hayatına atılması ise idadînin son yılındadır. O, ilk kitabı olan *Biraz Felsefe*'yi idadîyi bitirmeden önce yazdığı gibi, ilk gazete yazılarını da idadîden hocası olan Bıçakçızade

Hakkı'nın çıkardığı *İzmir* gazetesinde 21 Mayıs 1904'ten itibaren yazdığı yazılar oluşturmuştur.¹⁵ Baha Tevfik, mayıs, haziran ve temmuz aylarında çıkan bu ilk yazılarını takip eden öğretim yılı için İstanbul'a geçip Mülkiye Mektebi'ne başladıktan sonra da İzmir'le ilgisini kesmez, *İzmir* gazetesine yazı göndermeye devam eder. Yazarn, 1907'de Mülkiye'den mezun olduktan sonra ilk ikisi İzmir'de (Menbâ-i Füyûzât Mektebi-i Husûsîsi Müdürlüğü, Vilâyet Mâiyyet Memurluğu), sonuncusu da İstanbul'da (Rehber-i İttihâd-ı Osmânî Mektebi) olmak üzere kısa süreli memuriyetleri sırasında dahi basın-yayın hayatı hiçbir zaman kesintiye uğramamıştır.¹⁶

Baha Tevfik'in yoğun olarak hayatının son 6-7 senesinde (1907-1914), yani 23-30 gibi çok genç yaşlarda eser verdiği görülür. Kardeşi Fikri Tevfik ve yakın mesai arkadaşı Ahmed Nebil'le¹⁷ birlikte 5 Temmuz 1326'da (18 Temmuz 1910) kurduğu Teced-

düd-i İlmî ve Felsefî Kütübhânesi'nde (TİFK)*** ölümüne kadar on iki kitap yayımlamıştır. Bu kitaplardan telif ve tercüme olarak sadece kendisine ait olanlar bulunduğu gibi, Ahmed Nebil ve diğer fikir arkadaşlarıyla birlikte yazdığı veya tercüme ettiği eserler de vardır. Ayrıca görüleceği gibi başka yazarların telif ve tercüme eserlerini de bu kütüphane adına yayımlamıştır.

Baha Tevfik'in yazı hayatı II. Meşrutiyetin ilânının ardından basın hayatına getirilen hürriyetle birlikte hızlanır ve bu yazı hayatı iki tür yayın

organı etrafında yoğunlaşır: A. Dergiler-Gazeteler, B. Kitaplar.

A. Dergiler-Gazeteler: Baha Tevfik Mekteb-i Mülkiye'yi bitirince İzmir'e dönmüş ve ilk önce 23 Temmuz 1323'te (5 Ağustos 1907) Hüseyin Hilmi ve İsmail Suphi tarafından yeniden çıkarılmaya başlanan *İzmir* gazetesinde yazmaya başlamıştır. 1907'de İzmir'e yerleşen Baha Tevfik'in tekrar İstanbul'a geçtiği tarihe kadarki yazıları İzmir dergi ve gazetelerinde yayımlanmıştır. Bu gazete ve dergilerin bir kısmı Baha Tevfik'in yazılarının yayımlandığı (*İzmir*, *Usbuî İzmir*, *Haftalık İzmir* [İzmir 10. sayıda *Usbuî İzmir*, bu da 20. sayıda *Haftalık İzmir* adını almıştır], *Sedat*, *Edebî Serbest İzmir*, *Serbest İzmir*, *Kadın [Selânik]*); bir kısmı da bizzat kendisinin çıkardığı gazete ve dergilerdir (*11 Temmuz*, *Ferdâ-yı Temmuz*). Baha Tevfik'in İstanbul'a gidişi II. Meşrutiyet'in ilânından yaklaşık bir yıl sonra II. Abdülhamit'in tahttan in-

dirilmesinin (27 Nisan 1909) hemen sonrasına rastlar. O, İstanbul'da da hem bazı gazete ve dergilerde yazmış; (*Eşref/Musavver Eşref, Şiir ve Tefekkür, Resimli İstanbul, Musavver Hâle, Sadâ-yı Millet, Tenkid, Teşvik, Hak Yolu, Karagöz, Yirminci Asırda Zekâ/Zekâ*, (birbirinin devamı olarak çıkan) *Alemdar/Teşrih/Takvimli Gazete/Alem, Büyük Duygu, Çocuk Duygusu*, hem de bizzat kendisi gazete ve dergi çıkarmıştır; (*Piyano/Düşünüyorum, Eşşek/Kibar/Yüha/Mâlum, Felsefe Mecmuası*).¹⁸

B. Kitaplar: Baha Tevfik'in gazete ve dergilerdeki yoğun yazı çalışmalarını sırasında kurduğu Teceddüd-i İlmî ve Felsefî Kütübhanesi'nde kısa bir süre içinde 12 adet kitap yayımladığını söylemiştik.¹⁹ Bu 12 eser içinde Baha Tevfik'in tek başına veya arkadaşlarıyla birlikte yazdığı telif veya tercüme eserleri şunlardır:

1. Baha Tevfik-Ahmed Nebil, *Hassâsiyet Bahsi ve Yeni Ahlâk*.
2. Ernest Haeckel, *Vahdet-i Mevcûd-Bir Tabiat Âliminin Dîni*, çev. Baha Tevfik-Ahmed Nebil.
3. Baha Tevfik, *Teceddüd-i İlmî ve Edebî*.
4. Ludwig Buchner, *Madde ve Kuvvet*, çev. Baha Tevfik.
5. Odette Lacquerre, *Feminizm-Âlem-i Nisvân*, çev. Baha Tevfik.
6. Ribot, Fouillee, Worms, Robier, Boirac, de Laoutiere'den bi't-tasarruf tercüme, *Psikoloji-İlm-i Ahvâl-i Rûh*, Baha Tevfik-Ahmed Nebil.
7. Alfred Fouillee, *Târîh-i Felsefe*, çev. Baha Tevfik-Ahmed Nebil.
8. Hofdini, Emil Fake, Andre Lichtenberger'den bi't-tasarruf tercüme, *Nice (Nietzsche) Hayatı ve Felsefesi*, Baha Tevfik-Ahmed Nebil-Memduh Süleyman.
9. Baha Tevfik, *Felsefe-i Edebiyyat ve Şair Celis*.

Baha Tevfik'in yukarıda saydıklarımızdan başka -TİFK dışında yayımlanan- eserleri de vardır: 1. *Felsefe-i*

Ferd, 2. *Muhtasar Felsefe*, 3. *Karagöz Salnâmesi*, 4. *Tedkikât: Terâcim-i Ahvâl*, 5. Fransızca *İştikak Lugatı* (Hasan Vasfi Mentеш ile birlikte), 6. Mantık (Robier'den tercüme), 7. *Ba'sü Bade'l-Mevt* (Leo N. Tolstoy'dan tercüme). Böylece yazarın yayımlanan telif ve tercüme eserlerinin sayısı toplam 16'ya çıkmaktadır.

Baha Tevfik'in basılmamış eserleriyle ilgili durum ise şöyledir:

Biraz Felsefe: "Bu kitap basılmamıştır. D.T.C. Fakültesi İsmail Saip Sencer Kütübhanesi'nde 1/4907 numarada kayıtlıdır. Kableşuur başlıklı önsözünde bu kitapta-ki makaleleri, idadiyi bitirmeden önce yazdığını söylüyor."²⁰

Madame Bovary çevirisi. 1327/1911 yılında kurulan ve kısa bir zaman sonra kapanan Teâvün-i İctimaî Cemiyeti'nin bir maarif hizmeti olarak bir sene içinde bastırılacağı ilân ettiği kitaplar listesinde, "Tercüme Edilmekte Olan Eserler" başlığı altında *Madame Bovary* isminin karşısında "Mekteb-i Mülkiyeden Baha Tevfik Bey" adı yazılıdır.²¹

Rıza Bağcı gibi²² Baha Tevfik'in *Felsefe Mecmuası*'nda tefrika usulüyle yayımladığı Ernest Haeckel'den tercüme *Kainatın Muammaları*, kendisinin yazdığı *Kant Felsefesi, Mektep Dersleri ve Felsefe Kamusu* adlı dört eserini de kitap olarak kabul edersek, *Biraz Felsefe* ile birlikte basılan ve basılmamış olan eserlerinin toplam sayısı yirmi bire çıkmaktadır. *Madame*

Ahmed Nebil'in "Sermuharriri" olduğu Piyano mecmuası.

Bovary'nin ise yazılıp yazılmadığı veya bitip bitmediği bilinmemektedir.

Mizacı

Farklı kaynaklarda Baha Tevfik için kullanılan sıfat ve tabirler onun nasıl bir kişiliğe sahip olduğunu açıkça ortaya koymaktadır:

"... hiçbir otorite tanımayan aykırı tabiatı... çevresindekilere benzemeyen, yeni fikirlere açık, eleştirici bir düşünüşü sahip, çok zeki ve alışılmadık bir insan... devrin yaygın fikir, inanç ve kabullerine savaş ilân etmiş muhalif bir kişilik",²³ biraz anarşist yönelimli ve özgür düşünceli olduğu anlaşılan bir genç,²⁴ insanlara radikal hareketi öğreten, karar verme problemine örnek olan, materyalizm gibi korkunç sözü öyle bir zamanda bayrak yapmaktan korkmayan,²⁵ mevcut ahlâkın yıkılışını hızlandırmaya çalış-

(Üstte) Ahmed Nebil Bey
(Sağda) Ömer Seyfettin.

şan, immoralizm akımını başlatan, Türk toplumunda ilk çıplak kadın resmini basan,²⁶ Allah, ahlâk ve milliyetçilik düşmanı,²⁷ zekâsı normalin üstünde, nükteli konuşmakta üstad, her alanda bilgisi geniş, orijinal,²⁸ "edebiyât aleyhtârı bir yazar."²⁹

Baha Tevfik zorluklara karşı yılmak bilmeyen inatçı bir insandır. Çıkarıldığı gazete ve dergiler ardı sıra kapatılsa da o hemen bir başkasını çıkarmayı bilmiştir. II. Meşrutiyet'i takip eden aylarda çıkardığı *11 Temmuz* ve *Ferda-yı Temmuz* kapatıldıktan sonra da, bu sefer yazı ve hikâyelerinin yayımlandığı *Edebî Serbest İzmir*, *Serbest İzmir* ve *Sedat* ile Selânik'te yayımlanan *Kadın* mecmuası kapatılır.³⁰

Haksızlığa, minnete tahammülü olmayan Baha Tevfik, II. Meşrutiyet'in hareketli ve hararetli ortamında herhangi bir partiye girmemiş olmakla beraber,³¹ iktidarda bulunan İttihat ve Terakki'nin İzmir'de yapmış olduğu haksızlıklara karşı çıkmayı da ihmal etmemiştir. Hatta çıkarıldığı veya yazı verdiği gazetelerin bir-

biri ardına kapatılmasının sebepleri arasında iktidarın haksızlıklarına pervasızca karşı gelmiş olması da vardır, denilebilir.³²

Münir Süleyman Çapanoğlu'nun, Baha Tevfik'in çıkarılmayı düşündüğü mizah gazetesinin çıkışını anlattığı şu olay; onun mizacı, hırslı ve kurnazlığı hakkında fikir veren çok çarpıcı bir örnektir:

Baha Tevfik çıkarmayı dü-

şündüğü mizah gazetesi için günlerce lügat sayfalarını karıştırır, orijinal bir isim arar, arkadaşlarıyla istişare eder. Bir gün şâir ve heccav (hicivci) Deli Rıfkı, Baha Tevfik'e gelir ve aradığı ismi bulduğunu söyler. Bu isim "Eşek"tir. Baha Tevfik ismi beğenir, ancak bir taraftan da başvuru sırasında Matbuat Müdürlüğü'nün, "âdâb-ı umûmiyeye mugayir" diyerek bu ismi reddedeceğini de düşünmüyor değildir.

Baha Tevfik "Eşek" ismini çok beğenmiş ve ne pahasına olursa olsun gazeteyi çıkarmaya karar vermiştir. Gazete imtiyazını alamasa bile izinsiz olarak en azından bir nüsha çıkaracaktır. Bunun için hazırlanmaya başlar. Yazılarını yazar, manzumeleri yaz-

dırır, resimlerin klişelerini yaptırır. Her şey hazırlanıp yazıları mürettiphaneye verdikten sonra aklına kurnazca bir fikir gelir. Bu fikir güzel ve orijinal bir hileden ibarettir: Hemen Matbuat Müdürlüğü'ne hitaben bir dilekçe yazan Baha Tevfik, gözyaşı anlamına gelen "Eşk" isimli bir gazete imtiyazı ister. Müdürün odasından çıkan dilekçedeki "Eşk" kelimesinin üstüne bir şedde**** konarak "Eşk", "Eşşek" yapılır. İsmi izni böylece (hileyle) alındıktan hemen sonra, esasen her şey hazır olduğundan, birkaç saat içinde gazete basılmış ve ilk nüsha 10.000 satılmış, bu nüsha bittince de hemen ikinci nüsha basılmış ve bu nüsha da 42.000 satmış, fakat Eşşek'in ömrü de hükümetin gazeteyi toplatması ve kapatması yüzünden kısa sürmüştür.³³ Baha Tevfik bu kapatmadan yılmayarak Eşşek'in yerine 6 Aralık 1910'da *Kibar*, o da hemen kapatılınca yerine 15 Aralık'ta *Yûha*, bu da kapatılınca 9 Ocak 1911'de *Malum* adlı gazeteyi çıkarmış, ancak bu azete de diğerlerinin akıbetine uğramaktan kurtulamamıştır. Böylece Baha Tevfik'in çıkardığı dört gazete, sadece bir ay içinde kapatılmıştır.³⁴ Burada bütün bu kapatma olaylarının II. Meşrutiyet'in özgürlükçü ortamında (!) yaşandığını da hatırlatmış olalım.

Baha Tevfik, korkusuz, pervasız, haksızlıklara karşı tahammülsüz, bireye ve akla verdiği önemin ön plana çıkarılmasını engelleyen her şeye tepki gösteren bir şahsiyettir. Çünkü o, "Mutlaka herkesin düşündüğünden başka türlü düşünmek, teessüs etmiş ananelere, geleneklere muhalefet etmek itiyadında idi. Bir vakit, fesindeki püskülü, yakasındaki kravatı çıkardı, attı. Soranlara 'bunlara ne lüzum var?' dedi. Gerçi biz de onları atmış ve daha ileriye de gitmiş bulunuyoruz. Fakat o tarihte bu gibi hare-

ketler züppelik sayılırdı. Hiç kimse- nin muahaze ve muatebesinden en- dişesi yoktu. Ali Kemal'e ahlâk kita- bından dolayı çattı. Rıza Tevfik'e fi- lozofluk taslamasından naşi hücum etti. Mehmet Raufu *Serap* adındaki eseri sebebiyle hırpaladı. Raif Nec- det'in *Hisler ve Fikirler*'ini baltaladı. Yazdığı bütün tenkidlerinde kuvvetli bir varlık göstermiş olmakla beraber, bunlar bir çoklarının ona düşman ke- silmesine vesile olmuştur. Pervasız ve cür'etkârane hareketleri daima tali- hini karartmakla hâli kalmadı. Haya- tını darlık içinde geçirmesine saik ol- du. Müşkülâtla geçinebiliyordu."³⁵

Felsefe Yazarlığı ve Felsefe Mecmuası

Baha Tevfik'in edebiyattan çok felsefe üzerinde yoğunlaşan bir düşü- nür olduğu bütün araştırmacılar tara- findan kabul edilen bir görüştür. Za- ten yazdığı yazılar da bunun en birin- ci delilidir. Yazılarının bir kısmı felse- fe ve felsefi düşünüşle ilgili olduğu gi- bi bir kısmı da işlediği meselelere fel- sefi yaklaşımlar getiren veya pole- mikten çok fikrî alt yapısı olan ma- kalelerdir. Ayrıca telif kitaplarıyla tercüme ettiklerinin çoğu da felsefey- le ilgilidir: *Biraz Felsefe, Tarih-i Felse- fe, Niçe (Nietzche) Hayatı ve Felsefesi, Felsefe-i Edebiyat ve Şair Celis, Felse- fe-i Ferd, Muhtasar Felsefe* gibi felse- feyle doğrudan ilgili olan telif ve ter- cüme eserlerinin yanı sıra, *Hassasiyet Bahsi ve Yeni Ahlak, Vahdet-i Mevcut- Bir Tabiat Aliminin Dini, Madde ve Kuvvet, Mantık, Bas ü Bade'I-Mevt* gibi yine felsefeyle ilgili telif ve ter- cüme eserleri vardır, ancak bu ilgi dolaylıdır, çünkü bu eserlerde salt fel- sefe biliminin değil, materyalist felse- fenin tezahürleri görülür. Baha Tev- fik ayrıca Rehber-i İttihad-ı Osmani Mektebi'nde felsefe hocalığı yapmış ve Türkiye'nin ikinci felsefe mecmu- asını çıkarmış bir kişidir.

Baha Tevfik'in büyük bir özveriyle

çıkardığı *Felsefe Mecmuası*'nda yer alan bazı düşünceleri, onun felsefeye olan ilgisini ve felsefeyle olan işbirli- ğiyle neler yapmak istediğini izah ed- er: "Bizde bir felsefe dili yoktur, ben bunu yapmaya çalışıyorum. Şark ve garp arasındaki zigzagları kesmek, şark kaynaklarının artık yeni bir ürün veremeyeceğini ilân etmek isti- yorum. Garbın hayatının üstünlüğü, felsefesinin üstünlüğü ile paraleldir... Bizde felsefenin bugünkü hali nedir? Bunu anlamak için önce felsefeyi bil- mek gerekir. İlim ve fennin (teknik) varamadığı sahaya felsefe denir. Şu halde bugünün ilim ve fenni, dünün felsefesidir, bugünün felsefesi ise yarın- ın ilim ve fennidir."³⁶

Baha Tevfik'in felsefeyle meşguli- yetinin temel amacı felsefenin ne ol- duğunu anlatmaktır. Zira ona göre hayatta tekamülün yolu iyi ve doğru düşünmek ile düşündüğü gibi hareket etmekten geçmektedir. Felsefenin de iki temel meselesi olan mantık ve ahlâktan birincisi iyi ve doğru düşün-meyi, ikincisi ise iyi ve doğruya göre hareket etmeyi öğretir.³⁷

Mehmet Ö. Alkan, Baha Tevfik tarafından çıkarılan *Felsefe Mecmu- ası*'nın "gerek amaç ve içerik, gerekse felsefeyi daha yoğun işlemesi" neden- leriyle Türkiye'de yayımlanan ilk fel- sefe dergisi olarak nitelenebileceğini belirtir.³⁸ Ancak Rıza Bağcı'nın ifade ettiği gibi Türkiye'nin ilk felsefe der- gisi Baha Tevfik önderliğinde çıkan *Felsefe Mecmuası* değil, 1911 yılında Selânik'te çıkmaya başlayan *Yeni Fel- sefe Mecmuası*'dır.³⁹ "Felsefe'yi daha yoğun işlemek" gibi bir gerekçe, tari- hî önceliği *Felsefe Mecmuası*'na yük- leme hakkını bize vermeyeceği için, bu dergiyi Türkiye'nin ikinci felsefe mecmuası saymak daha doğrudur.

Düşünceleri ve Felsefesi

Garpcılık, İslamcılık ve Türkçülük cereyanlarının revaçta olduğu, fertle- rin kafa karışıklığı, toplumun ise kar-

maşa içinde bulunduğu, her gün, bir şafak vakti aniden biten mantarlar gi- bi türeyen (çoğu kısa ömürlü) gazete ve dergilerin birinin çıkıp diğerinin kapandığı II. Meşrutiyet yıllarında Ba- ha Tevfik keskin zekâsı ve yorulmak bilmeyen çalışkanlığıyla Abdullah Cevdet'in ve Beşir Fuad'ın pozitivizmi ile materyalizminin en önde gelen temsilcisi olmuş ve Beşir Fuad'dan sonra Meşrutiyet döneminin en ateşli ve en çalışkan materyalist ve poziti- vist fikir adamı olarak ün yapmıştır.

Baha Tevfik, Fransızca bilen, İslâm kültürü ile ilişkisi olmayan, Tanzi- mat'tan beri iki âleme de aynı derece- de bağlı olan Türk düşünürleri içinde, yalnız bir cepheli bilgisi ile bütün dik- katini Batıya çevirmiş ilk kişi,⁴⁰ Tür- kiye'de materyalizmi felsefi bir düşün- ce olarak savunan ilk Osmanlı fikir adamıdır.⁴¹ Tanzimat'tan beri mater- yalizm, pozitivizm ve Batı hayatı ile Batı hayat felsefesinin etkilediği kişi- lerin sayısının sürekli arttığı malum- dur. İşte onun, daha idadî yıllarında öğrendiği Fransızca sayesinde bu dil- deki edebiyat ve felsefe kitaplarını bol bol okuyarak onlardan etkilendi- ği, böylece Batıyı, Batı düşüncesini çok genç yaşta tanımaya ve izlemeye başladığı görülür. Nitekim idadîde yazdığı *Biraz Felsefe* adlı eser onun çok genç yaşlarda materyalist düşün- ceyle tanıştığını göstermektedir.⁴²

Baha Tevfik idadîden sonra yüksek öğrenimini İstanbul'da Mülkiye Mektebi'nde yapmıştır. Baha Tev- fik'in Mülkiye yıllarına ait olarak an- latılan şu iki hatıra da, onun mater- yalist felsefeyi yüksek öğrenim yıla- rında iyice benimsemiş olduğunu is- patlamaktadır.

Sınıf arkadaşı Fâik Üstün'ün anlat- tığı birinci hatıra şöyledir: "Bir gün Baha Tevfik merhum sırf bir azizlik ol- sun diye, derste ayağa kalktı ve bir müşkülü olduğunu ileri sürüp (hoca- nın-y.n.) muvafakatini aldıktan sonra: (Allah'ın birliğine akıl erdiremediği-

ni), ileri sürdü. Bu sual öğretmende ilkin bir istihfâf sonra da bir hassasiyet uyandırdı. Hemen, öteki okulda olduğu gibi hararetle isbâta başladı. Bahâ merhum da iğneleyici suallerine devam edince, zavallı İsmâil Hakkı merhum, bizim bu mevzulara akıl erdirecek seviyede olmadığımızı ileri sürerek müzakereyi kapadı."⁴³

İkinci hatıra ise yine sınıf arkadaşı olan bir diğer kişiye, Ekrem Engür'e aittir. Ekrem Engür çok sevdiği hocalardan Hacı Zihni Efendi'ye dair anlattığı hatıraların ikincisini "Hocayı ve Sınıfı Ağlatan Alaylı Söz" başlığı altında şöyle nakletmiştir: "Yine merhum Hacı Zihni Efendi'nin ders takriri esnasında, hırsızlık yapanların ellerinin kesilmesini emreden şer'in hükmünü anlatırken arkadaşlardan âteşin zekâyâ sâhip Baha Tevfik merhum söz istemiş ve hocaya:

- Hırsızlık muhtelif sebep ve zaruretlerden olabileceği gibi îtiyad halini almış fitrî nakîse ile mâlûl hırsızlar da bulunabileceğini ileri sürerek bunların elleri kesilmekle hırsızlıklarının önü alınamayacağını beyan ile, elleri kesildiği halde yine hırsızlık yaparlarsa daha nerelerinin kesilebileceğini sorması üzerine, hoca hemen iki elini yüzüne kapamış ve öylece bir zaman kalmış idi. Bu hal hepimizi derin bir sükûta sevketti; hepimizin gözü ve gönlü hocanın yüzüne ve ellerine müteveccih idi. Hoca ellerini kaldırdığı zaman gözünden akan yaşların sakal uçlarından damladığını görünce bütün sınıf ağlamaya başlamıştı. Hoca bu hale dayanamadı; sınıfı bırakıp dışarı çıktı. Bütün sınıf da hocayı kıracak mütalealarda bulunduğu için Baha Tevfik merhuma çıkmış idi."⁴⁴

Baha Tevfik, hayatta "gerçek" olanın yalnız madde olduğunu, her şeyin maddeyle ilgili bulunduğunu iddia eden, her türlü maddî ve manevî gerçekliğin temelini maddede gören, ruh ve Allah gibi metafizik gerçeklikleri

inkâr eden materyalizme son derece samimiyetle bağlı bir düşünürdür.

Baha Tevfik'in, eserleri aracılığıyla ortaya koyduğu dünya görüşünde; materyalizm, pozitivizm, natüralizm, immoralizm, nihilizm, individualizm gibi felsefî yönelimlerin her birinden izler görülür.⁴⁵ Söz gelimi "Herşeyin inkarı, sosyal gelenek ve göreneklere karşı benimsenen tenkitçi bir tutum, aşırı sert ferdiyetçilik, pozitivist bir anlayışa sahip olma, her şeyin sebebinin bilimsel olarak incelenmedikçe sosyal ilerlemenin gerçekleşmeyeceğine inanma, sadece deney ve gözleme değer verme, ilâhiyat, estetik vb. alanlarda kendilerine aşılınmış fikirleri bir kenara atarak dünyalarını yeni temeller, özellikle tabiat bilimlerinin üstüne kurma, tam anlamıyla materyalist olma, hiçbir ahlâkî değer ve sosyal baskı ve kontrol kabul etmeme, bir gayesizlik, kötümserlik ve menfilik olarak tarif edilen nihilizm ile Baha Tevfik'in görüş ve düşünceleri, nitelikleri hakkında söylenenler arasında tam bir benzerlik vardır."⁴⁶

Cemil Meriç'e göre ise o; ananeye düşman, tek mabutları teceddüt, tek mabetleri Avrupa olan, sözde taassuba ve istibdada karşı zekâlarıyla direnmiş, isyan etmiş, çöküşün mesuliyetini imana yüklemiş, zehirli telkinleri mukavemet kalelerini yok etmiş, fikirleriyle imansız ve idealsiz nesiller türetmiş aktörlerden birisi ve Batı'ya teslimiyet gösteren, kendini inkar edenler içinde Beşir Fuad ile Sadrazam Sait Paşa'nın oğlu Ali Nâmik'tan sonra "dalâlet ordusunun üçüncü gönüllüsü"dür. İdrakinin kapılarını her millî değere taassupla kapamış bu maddeci yazar, Batı'nın en son yalanlarını ilmin son sözü olarak sergilemekten çekinmemiştir.⁴⁷

Ayrıca "Baha Tevfik de nihilist Alman filozofu Nietzsche gibi ateisttir. Türkiye tarihinde onun kadar ateizmi savunan, din ve dince mukaddes sayılan şeylere karşı çok sistemli bir şekil-

de hücum eden çok az kimse çıkmıştır."⁴⁸ Yalnız şunu da unutmamak gerekir ki, Baha Tevfik'in sistemli çalışması, Ömer Seyfettin'in de ifade ettiği gibi gayesizdir ve bu sistemli çalışma, Türk toplumunu bir systemsizliğe ve tutarsızlığa doğru götürme yolunda gelişmiştir. Her hassâsiyeti ruh hastalığı sayması ve edebiyatın zararlı olduğunu iddia etmesi,⁴⁹ vatan sevgisi ve vicdan gibi tabirleri kof ve manasız kabul etmesi⁵⁰ gibi daha nice sıra dışı düşünceleri bunu yeterince izah etmektedir. Bu konuda başyazarlığını Baha Tevfik'in yaptığı *Zekâ* dergisinde yazılan çıkan Ömer Seyfettin onun ölümünün ardından şunları yazmıştır:

"Çok çalışkandı. Çok zekiydi. Fakat gayesizdi. O zekasıyla, o sa'yiyle mükemmel bir filozof olabileceken yalnız bir fantezist oldu. On yedi cilt kitap neşrettiği halde millete hizmeti mahdut kaldı. Ey gençler! Onun yorumlamak bilmez çalışkanlığını seviniz! Fakat sakın gayesizliğini taklit etmeyiniz. Çünkü asrımız milliyet ve fayda asrıdır. Ve ilimdeki mefhumlar artık şe'nîyet-realite'den çıkarılır; yoksa arzu, heves ve ihtirastan değil! 19 Mayıs 1330".⁵¹

Baha Tevfik, 19. yüzyılın ikinci yarısında Lamarck ve Darwin'den kaynaklanan biyolojik ve evrimci materyalizmi temsil etmektedir.⁵² Nitekim Teceddüd-i İlmî ve Felsefî Kütübhânesi'nin 4, 9, 10 ve 11 numaralı kitapları, çevresindeki evrimci materyalistlerle birlikte bu alanda yaptığı yayınlardır.

Kısacası Baha Tevfik, Türkiye'de materyalizmi bilinçli bir şekilde felsefî bir zemine oturtturarak savunmuş, yaymaya çalışmış ilk kişi sayılabilir. Hemen her yazısında meselelere yaklaşımı felsefî boyutludur. O, her şeyi yıkmaya çalışırken ancak ferdî bir anarşizme ulaşmış ve -genç yaşta ölmesine rağmen- kendi nesli üzerinde büyük tesirler bırakmıştır.⁵³

Devamı var.

NOTLAR

- 1 Cevdet Paşa'dan alıntılan Cemil Meriç, **Umrandan Uyarlığa**, İletişim Yay., İstanbul 1996, s. 85.
- 2 Mehmet Kaplan'dan alıntılan Yılmaz Demir, **İlk Dönem Hikayelerinde Anlatıcılar Tipolojisi**, Akçağ Yay., Ankara 1995, s. 4.
- ** Bugüne kadar Baha Tevfik hakkında onlarca makale yazılmış, onlarca kitapta onun hayatı, eserleri, düşünceleri ve faaliyetleriyle ilgili bilgilere yer verilmiş ve üçü yüksek lisans, biri de doktora olmak üzere toplam dört tez yapılmıştır. Baha Tevfik hakkındaki yazımız çok sayıda makale ve kitabın yanı sıra sözü edilen dört tezin tamamının tarafımızdan incelenmesiyle kaleme alınmıştır. Ancak Sayın Rıza Bağcı, Baha Tevfik ile ilgili olarak hazırladığı yüksek lisans ve doktora tezlerini kitap halinde yayımladığı için biz de gerekli yerlerde (birkaç istisna dışında) yazının tezlerinden değil, kitabından istifade ettik ve böylece bu çalışma bugüne kadar Baha Tevfik hakkında yazılanlara "Son Bir Katkı" olarak teşekkül etmiş oldu. (Rıza Bağcı'nın **Baha Tevfik'in Hayatı Edebî ve Felsefî Eserleri Üzerinde Bir Araştırma** (Kaynak Yay., İzmir 1996) adıyla kitaplaştırdığı tezlerinin künyeleri şöyle: 1. **Baha Tevfik'in Hayatı**, Ege Ü. Sos. Bil. Ens. Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı Yük. Lis. Tezi, İzmir 1987; 2. **Baha Tevfik'in Edebî ve Felsefî Eserleri Üzerine Bir Araştırma**, Ege Ü. Sos. Bil. Ens. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Tezi, İzmir 1994.
- 3 Ömer Faruk Huyugüzel, **İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950)**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2000, s. 84, 85.
- 4 Subhi Ethem, "Baha Tevfik", *Serbest Fikir*, nr: 3-15'den alıntılan Rıza Bağcı, a.g.e., s. 11. Baha Tevfik'in doğum tarihini 1884 olarak veren diğer eserler için bk. Mete Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar-I (1908-1925)**, BDS Yay., İstanbul 1991, s. 46; Münir Süleyman Çapanoğlu, **Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi**, Sinan Mat., İstanbul 1961, s. 92.
- 5 Abdullah Uçman, "Bahâ Tevfik", **İslâm Ansiklopedisi**, C. 4, TDV Yay., s. 452.
- 6 Mehmet Ö. Alkan, "Düşünce Tarihimizde Önemli Bir İsim: Bahâ Tevfik", **Tarih ve Toplum**, S. 52, Nisan 1988, s. 41.
- 7 Rıza Bağcı, a.g.e., s. 11.
- 8 Mucellitoğlu Ali Çankaya, **Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler**, C. 3, Mars Mat., Ank. 1968-1969, s. 1116.
- 9 Mehmet Ö. Alkan, a.g.m., s. 41.
- 10 Bezmi Nusret Kaygusuz, **Bir Roman Gibi**, İhsan Gümüşayak Mat., İzmir 1955, s. 51.
- 11 Baha Tevfik'in ölüm tarihini 1916 olarak veren eserler şunlardır: Bezmi Nusret Kaygusuz, a.g.e., s. 51; İbrahim Alâettin Gövsâ, **Türk Meşhurları Ansiklopedisi**, Yedigün Neşriyatı, ts., s. 59.
- 12 Rıza Bağcı, a.g.e., s. 36.
- 13 Bazı kaynaklarda Baha Tevfik'in ölüm sebebinin geç kalınmış bir apandisit ameliyatı olduğu ifade edilir. Söz gelişi Bezmi Nusret Kaygusuz, **Bir Roman Gibi**, s. 51'de, ölüm tarihini de yanlış hatırlayarak, "1916'da tahminen otuz bir yaşında iken apandisite tutuldu. Ve ameliyat esnasında ebediyete intikal etti." der.
- 14 Baha Tevfik, **Teceddüd-i İlmî ve Edebî**, Dersaadet Kütübhanesi, İstanbul, ts., s. 130.
- 15 Rıza Bağcı, a.g.e., s. 19.
- 16 Rıza Bağcı, "Bahâ Tevfik Üzerine", **Tarih ve Toplum**, S. 62, Şubat 1989, s. 61.
- 17 Ahmet Nebil hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İrfan Karakoç, "Türkiye'de Sosyalist Düşüncenin Az Bilinen Bir İsmi: Ahmed Nebil", **Tarih ve Toplum**, S. 191, Kasım 1999, s. 4-8; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Zoraki Diplomat**, Bilgi Yaymevi, Ankara 1967, s. 57, 58; Mucellitoğlu Ali Çankaya, **Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler**, C. 3, s. 1116; Halit Ziya Uşaklıgil, **Bir Acı Hikâye**, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1942, s. 239; Reşat Ekrem Koçu, "Baha Tevfik", **İstanbul Ansiklopedisi**, C. 4, İstanbul 1960, s. 1861.
- *** Teceddüd-i İlmî ve Felsefî Kütübhanesi bundan sonra gerekli görülen yerlerde "TİFK" olarak gösterilecektir.
- 18 Rıza Bağcı, **Baha Tevfik'in Hayatı Edebî ve Felsefî Eserleri Üzerinde Bir Araştırma**, s. 19-35.
- 19 Baha Tevfik ve arkadaşları -her ne hikmetse- TİFK adına basılan kitapların çoğunda basım yılı yazmamışlar. Ancak kitapların iç veya dış kapaklarında yer alan kitap sıraları ve dipnotlar halinde görülen bazı bilgiler ile tarihler dikkate alınınca iç ve dış kapaklarda verilen kitap sırasının TİFK adına basılan eserlerin en doğru yayımlanma sırası olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca 12. kitabın 1914'te yayımlandığı bilinmektedir. Böylece Mayıs 1914'te Baha Tevfik'in ölümünden sonra TİFK adına herhangi bir kitabın basılmadığı ortaya çıkar. TİFK kitaplarının tam künyeleri için bk. M. Ö. Alkan, a.g.m., s. 43, 44. Ayrıca Rıza Bağcı da bazı kitapların yayım yıllarını dönemin çeşitli dergi ve gazetelerindeki ilânlardan hareket ederek bulmuştur. Bk. a.g.e., s. 143-209.
- 20 Süleyman Hayri Bolay, **Türkiye'de Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi**, Yağmur Yay., İst. 1967, s. 27.
- 21 Bk. Tank Z. Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler-İkinci Meşrutiyet Dönemi (1908-1918)**, C. I, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul 1988, s. 425. Bu çeviri hakkında ayrıca bk. Rıza Bağcı, a.g.e., s. 68, 69.
- 22 Rıza Bağcı, **Baha Tevfik'in Hayatı**, Ege Ü. Sos. Bil. Ens. Yeni Türk Edeb. Anabilim Dalı Yük. Lis. Tezi, İzmir 1987, s. 43.
- 23 Ö. Faruk Huyugüzel, **İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950)**, Kültür Bak. Yay., Ankara 2000, s. 85, 88.
- 24 Mete Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar-I (1908-1925)**, BDS Yay., İstanbul 1991, s. 31.
- 25 Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yay., İstanbul 1994, s. 235.
- 26 Yalçın Küçük, **Aydın Üzerine Tezler-2**, Tekin Yay., Ankara 1985, s. 544.
- 27 Hikmet Tanyu, **İslâm Dininin Düşmanları ve Allah'a İnananlar**, Burak Yay., İstanbul 1989, s. 77.
- 28 M. Raif Oğan, "Mizah Edebiyatımız Üzerine", **Türk Mizahçıları (Nüktedanlar ve Şairler)**, tizi. Hilmi Yücebaş, Orhan Mete ve Ortağı Kol. Şti. Mat., İstanbul 1958, s. 12.
- 29 M. Kaya Bilgegil, **Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belagat)**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989, s. 17.
- 30 Rıza Bağcı, **Baha Tevfik'in Hayatı Edebî ve Felsefî Eserleri Üzerinde Bir Araştırma**, s. 21-23.
- 31 Osmanlı Sosyalist Fırkası, kendisi iştirak etmemiş olmakla birlikte Baha Tevfik'in Hüseyin Hilmi üzerindeki doktriner tesiri sayesinde kurulmuş bir partidir. Bk. Tank Z. Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler-İkinci Meşrutiyet Dönemi (1908-1918)**, C. I, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul 1988, s. 247. Bu konuda ayrıca bk. Mehmet Ö. Alkan, "Baha Tevfik ve İştirak'teki İmzasız Yazılar", **Tarih ve Toplum**, S. 83, Kasım 1990, s. 7.
- 32 Rıza Bağcı, a.g.e., s. 29, 30.
- **** Üzerine konduğu harfi iki kez okutan işaret.
- 33 Münir Süleyman Çapanoğlu, **Basın Tarihimizde Mizah Gazeteleri**nden alıntılan Rıza Bağcı, a.g.e., s. 29-32. "Eşek" adının bulunması ile ilgili bir olay daha anlatılır, ancak yukarıda nakledilen olay daha ilgi çekicidir. Diğer olay için bk. Osman Nihad, "Eşek Gazetesi", **Türk Mizahçıları (Nüktedanlar ve Şairler)**, hzl. Hilmi Yücebaş, Orhan Mete ve Ortağı Kol. Şti. Mat., İstanbul 1958, s. 93, 94.
- 34 Rıza Bağcı, a.g.e., s. 28.
- 35 Bezmi Nusret Kaygusuz, **Bir Roman Gibi**, İhsan Gümüşayak Mat., İzmir 1955, s. 50, 51.
- 36 **Felsefe Mecmuası**, S. 1'den alıntılan Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, s. 234.
- 37 **Felsefe Mecmuası**, S. 1'den aktaran Hilmi Ziya Ülken, a.g.e., s. 235.
- 38 Mehmet Ö. Alkan, "Türkiye'nin İlk Felsefe Dergisi: Felsefe Mecmuası", **Tarih ve Toplum**, S. 66, Temmuz 1989, s. 49.
- 39 **Felsefe Mecmuası**'nın 1. sayısı 8 Mayıs 1913, 10. ve son sayısı ise 27 Ekim 1913 tarihini taşır. Rıza Bağcı'nın **Felsefe Mecmuası** ile ilgili tespitleri için bk. Rıza Bağcı, a.g.e., s. 34; Rıza Bağcı, "Bahâ Tevfik Üzerine", **Tarih ve Toplum**, S. 62, Şubat 1989, s. 61.
- 40 Hilmi Ziya Ülken, a.g.e., s. 233. Aynı nitelikleri Beşir Fuat için de söylemek mümkündür.
- 41 "Baha Tevfik", **AnaBritannica**, C. 3, Ana Yayıncılık, İstanbul 1986, s. 182.
- 42 Mehmet Ö. Alkan, "Düşünce Tarihimizde Önemli Bir İsim: Baha Tevfik", **Tarih ve Toplum**, S. 52, Nisan 1988, s. 41.
- 43 Mucellitoğlu Ali Çankaya, **Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler**, C. 1, Örnek Mat., Ankara 1954, s. 407.
- 44 Mucellitoğlu Ali Çankaya, a.g.e., s. 409.
- 45 Baha Tevfik'in materyalist ve pozitivist düşünceleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Süleyman Hayri Bolay, **Türkiye'de Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi**, Yağmur Yay., İstanbul 1967, s. 47-88; Mehmet Ö. Alkan, **Siyasal Düşüncenin Dünyevileşmesi "İlim"den "Bilim"e Geçişin Kritik Evreleri Osmanlı Materyalizmi ve Baha Tevfik**, İstanbul Ü. Sos. Bil. Ens. Siyasal Bilgiler Fak. Siyaset Bilimi Böl. Yayımlanmamış Master Tezi, İstanbul 1988.
- 46 Rıza Bağcı, a.g.m., s. 64.
- 47 Cemil Meriç, **Bu Ülke**, İletişim Yay., İstanbul 1993, s. 134, 174.
- 48 Rıza Bağcı, a.g.m., s. 63.
- 49 Baha Tevfik, **Teceddüd-i İlmî ve Edebî**, Dersaadet Kütübhanesi, İstanbul, ts., s. 112-133.
- 50 Baha Tevfik, **Felsefe-i Ferd'den alıntılan Rıza Bağcı, a.g.m., s. 63.**
- 51 Ömer Seyfettin, "Baha Tevfik", **Zekâ**, nr. 32, 22 Mayıs 1330, s. 113.
- 52 Hilmi Ziya Ülken, a.g.e., s. 240, 241.
- 53 Nâzım H. Polat, **Şahabeddin Süleyman**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987, s. 3.